

POETİK BİR TAVIR OLARAK MESNEVÎ'DE ANLATIM

Musa BALCI¹

Özet

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde poetik manada hikâye, tasvir etme, söz söyleme, söz karşısında anlatıcı ve dinleyicinin tavrı gibi konularda çok sayıda beyit yer almaktadır. Hikâye etmeye dair kuramsal bir bakış açısı ifade eden bu beyitler, hem bugünün okuyucuları hem de hikâye yazarları için güzel nükteler barındırmaktadır. *Mesnevî*'de *Kelîle ve Dimne*'nin kaynak gösterilmesi, anlatıcının hâletirûhiyesinin değişme durumu, geçmişe ait hikâyelerin nakledilme amacı, hayatın iyi ve kötü taraflarının bir arada anlatılması, hikâye karşısında dinleyicinin tavrı, sözü uzatmamaya özen gösterme, dinleyici ve okuyucuların bireysel farklılıklarını dikkate alma gibi birçok konuda Mevlânâ kendine özgü yaklaşımlar ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Poetika, Hikâye, Söz, Mesnevî, Anlatım

بارِ دیگر ما به قصه آمدیم ما از آن قصه برون خود کی شدیم

Yine hikâyeye dönüp geldik

Biz hikâyeden ne vakit ayrıldık ki?

(Mevlânâ, I. Defter byt. 1509: 73)

آعمی روشن دل آمد در میند پند او را ده که حق اوست پند

Gönlü aydın bir âmâ geldiğinde, kapıyı örtme

Ona öğüt ver, zira öğüt onun hakkıdır

(Mevlânâ, II. Defter byt. 2080: 274)

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniv. Fen edebiyat Fakültesi, musabalci@hotmail.com

“İnsanın doğasıyla ilgilenenlere Mevlânâ'nın söyleyeceği çok şey bulunmaktadır.”

Erich Fromm (Fromm, 2000: 9)

Giriş

Edebî eserler, yazarları tarafından bazı amaçlar gözetilerek kaleme alınır. Her yazar eserini inşa ederken, amacına uygun formları ve içeriği tercih eder. Mevlânâ da, Sezai Karakoç'un ifadesiyle temelde bir eğitim kitabı olan *Mesnevî*'sini, hakikati hikâye etme geleneğine bağlı olarak “istilacılar tarafından ülkede bir inziva köşesine mahkûm edildiği için iyice sınırlanmış olan Kur'an eğitimini ve öğretimini arka sokaklardan dolaşarak” (Karakoç, 2000: 74) ortaya koymuştur. Mevlânâ, *Mesnevî*'de Kur'an kıssalarını olduğu gibi nakletmek yerine, onları hatırlatmak ve kıssaların farklı bir cephesine dikkat çekmek kastıyla yorumlar.

Mesnevî'de hikâye edilmek suretiyle ortaya konulan hususlar hayatın esasını teşkil etmektedir. İnsanın böylesi bir eseri okumakla en büyük kazanımı, “yıllar yılı onunla hemhal olabileceği ve kendisiyle yoğrulup değişim sürecine girebileceği bir esere” (Karakoç, 2000: 75) muhatap kalmasıdır.

Hakikati Hikâye Etmek

Hakikati hikâye etmek, hakikatin hikâye edildiği eserleri okuyan ve kulaklarında bu eserlerin seslerini, zihinlerinde hikâyelerini taşıyan edipler için bir bakıma anlatım ödevidir. Mevlânâ'nın çok küçük yaşlarda Feridüddin-i Attâr ile karşılaştığı ve Attâr'ın ona *Esrârname* eserini hediye ettiğine (Devletşah, 2011: 259) ilişkin menkıbenin, “Mevlânâ Celaleddin'in ilerdeki tekâmülünde belirleyici etkisi olduğu muhakkaktır” (Schimmel, 1999: 7-11). Bu menkıbede gizli olan mesajlardan biri de, Attâr'ın Mevlânâ'ya hikâye etme ödevi vermesi şeklinde anlaşılabilir. Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeler “insana sonsuz bahçeden haberler veren semâvî elmanın kokusu mesabesinde dirler. Bu itibarla, hikâyeler

gerçeğe açılan pencerelerdir ve ârif olmayanların bu derin sırta ermemeleri için bu pencereler kullanılır” (Schimmel, 1999: 57).

İnsanlara ulaştırılmak istenen mesajın hikâye ile aktarılması, bugün de en etkili anlatım biçimleri arasında yer almaktadır. Günümüzde yapısalcı ve postmodernist düşünürler de bu kanıdadır (Nesterova, 2012: 129). Eserini baştan sona iç içe geçmiş hikâyelerle kurmuş olan Mevlânâ, anlatacağı hikâyelerin hangi amaca matuf olduğunu ve hangi derslerin alınması gerektiğini bazı hikâyelerinin başında doğrudan söyler.

M. Nazif Şahinoğlu, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si üzerine kaleme aldığı yazıda, onun anlatım özellikleri hakkında şu önemli tespitleri yapar: “Pek tabî Mevlâna bu eserinde realiteye de ehemmiyet vermiştir. Gördüklerini olduğu gibi anlatır. Basit fakat düşündürücü ve bilhassa kendi kabiliyetini gösteren deliller getirir, örnekler verir. Anlatmak istediği şeyi apaçık bir hâle koymaya çalışır, hatta bunun için gülünç ve bâzan de açık saçık hikâyeler bile söylemekten çekinmez. Bir gazelinde, bütün bunları öğretmek için, halkı neşelendirip anlatmak istediğini anlatmak için yaptığını söyler. Şakalarının bile öğretmek amacını taşıdığını dile getirir. Fikirlerini açmak ve meramını daha iyi anlatmak için, halk hikâyelerine ve atasözlerine de başvurur. Bâzan da kendi maceralarını kapalı veya açık bir şekilde anlatır, fikirlerini izah eder. Meselâ *Mesnevî*’nin birinci defterinde yer alan ilk hikâyenin kendi başından geçtiğini bizzat o söyler” (Şahinoğlu, 2017: 600).

Mevlânâ’nın asıl şairlik yönünü temsil eden eserinin *Divân-ı Kebîr* olduğunu aktaran Nazif Şahinoğlu, onun *Mesnevî*’sinde daha çok bir ahlâkçı ve bir mürebbi olarak ortaya çıktığının altını çizer (Şahinoğlu, 2017: 599). Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de anlattığı hikâyeler sadece ahlâkî ilke ve esasları barındırmaz. Mevlânâ, eserinde hikâye etme üzerine kuramsal anlamda çok sayıda beyit de söyler. Farklı hikâyelerde karşımıza çıkan bu beyitler, onun sıradan bir hikâyeci gibi davranmadığını, hikâye etmenin kendisi üzerine de kafa yordüğünü göstermektedir.

این کليلة و دمنه جمله افتري است ورنه کي با زاغ لک لک را ميري است

Bu Kelîle ve Dimne baştan sona yalandır

Yoksa leylek kargayla nasıl savaşır ki?

ای برادر قصه چون پیمانہ ای است معنی اندر وی مثالِ دانه ای است

Ey kardeş, hikâye bir ölçek gibidir

Mana, onun içindeki buğday gibidir

دانه معنی بگیرد مردِ عاقل ننگر پیمانہ را گر گشت نقل

Akıllı kişi mana danesini seçer

Dönüp de bakmaz ölçeğe, alıp götürseler

(Mevlânâ, II. Defter: 341).

Mevlânâ'nın en önemli kaynakları arasında yer alan ve eserinde defalarca andığı *Kelîle ve Dimne* sıradan bir eser değildir. İslâm öncesi döneme ait olmakla birlikte, İslâmî dönemde Müslüman yazarlar tarafından başarılı bir kültürel uyarılama ile Şark İslâm edebiyatının başyapıtları arasına eklenmiş olan *Kelîle ve Dimne*, Cemil Meriç'in tabiriyle "dünyayı fetheden kitap" (Meriç, 1998: 232) konumundadır.

İslâm öncesi dönemde de büyük değere sahip *Kelîle ve Dimne*'ye ilişkin çok sayıda anekdotla karşılaşmak mümkündür. Sasani padişahı Hüsrev-i Pervîz'e, onun rakibi olan Behrâm-i Çûbin'in her fırsat bulduğunda *Kelîle ve Dimne*'den pasajlar okuttuğunu anlattıkları zaman, Pervîz'in şu sözleri söylediği aktarılır: "Behrâm'dan şu anda çekindiğim kadar daha önce çekinmemiştim. Çünkü artık onun *Kelîle ve Dimne*'yi çok okuduğunu öğrendim. *Kelîle ve Dimne* eseri edeb ve diğer konularla ilgili çok önemli seçkin görüşleri barındırır. Bu eser, kişinin düşünce kabiliyetini ve ferasetini geliştirir" (Zerrînkûb, 1361 hş.: 183).

Kelîle ve Dimne üzerine benzer anekdotlar İslâm sonrası dönemde de karşımıza çıkar. Halife Memun ile ilgili olarak *Kelîle ve Dimne* bağlamında dikkat çekici bir bilgi aktarılır. Memun oğlunun muallimine, ona *Kur'an*'ı öğretmesini, *Ahd-i Erdeşîr*'i okutmasını ve *Kelîle ve Dimne*'yi ezberletmesini söylemiştir (Müşerref, 1389 hş.: 18).

Bir hükümdarın oğullarını eğitmek amacıyla kaleme alınan ve daha çok ailevî ve siyasî terbiye konularını içeren fakat yeri geldikçe ferdî ahlâka göndermelerin de bulunduğu *Kelîle ve Dimne*'nin (Karaismailoğlu, 2002: 211) Mevlânâ'nın benzer amaçlar taşıyan *Mesnevî*'sinin birçok hikâyesinde karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir. Medeniyetimizin hikâye poetikası konumundaki tekrar anlatma ilkesini esas alan Mevlânâ, kendisinden ilham aldığı *Kelîle ve Dimne*'yi sadece isim olarak anmakla yetinmez, aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere muhataplarına da bu eseri tavsiye eder.

از کلیله باز جو آن قصه را و اندر آن قصه طلب کن حصه را

Kelîle'den o hikâyeyi tekrar bul

O kıssadan hisseni tekrar al

(Mevlânâ, I. Defter byt. 899: 45).

بارها گفتیم این را ای حسن می نگردم از بیانش سیر من

Defalarca bunu anlattık ey Hasan!

Doyamadım bunu anlatmaya yine de ben

بارها خوردی تو نان دفع دُبول ابن همان نان است چون نبوی ملول

Defalarca yemek yedin, zayıf düşmemek için

Bu da aynı yemektir ama bıktıp usanmıyorsun, niçin?

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 4292-4293: 45).

Bir anlatıcı olarak Mevlânâ, *Mesnevî*'de sadece dinleyicilerinin duygu dünyası hakkında konuşmaz. Bazen gündelik olayların ve yapıp ettiklerinin kendi hâletirûhiyesine tesiri hakkında bize bilgiler de verir.

دوش چیزی خورده ام ورنه تمام دادمی در دستِ فهم تو زمام

Dün gece bir şey yedim, yoksa tümüyle

Söz zincirini senin kavrayışına verirdim

(Mevlânâ, III. Defter byt. 2514: 467).

Hikâye etmenin çok eski tarihlere dayandığı gerçeğini *Mesnevî*'nin satır aralarında da buluruz. Mevlânâ beyitleriyle, anlatılmış olanı tekrar anlatmasının sebebinin ifade eder. O, bu sözleriyle bir hikâyenin yüzyıllar boyu tekrar tekrar anlatılması üzerinde bizi düşünmeye sevk eder.

هین بگو که ناطقه جو می کند تا به قرنی بعد ما آبی رسد

*Söyle hadi, söz kanal arıyor çünkü
Bizden sonraki asra akıtmak için suyu*

گر چه هر قرنی سخن آری بُود لیک گفتِ سالغان یاری بُود

*Gerçi her asırda söz söyleyen bulunur
Fakat geçmişlerin sözleri [buna] yardım eder
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2537-2538: 464).*

یادم آمد قصه اهلِ سبا کز دمِ احمق صباشان شد وبا

*Hatırıma Sebâlîlârin hikâyesi geldi
Saba rüzgârı, ahmaklıklarından dolayı onlara veba rüzgârı oldu*

آن سبا مانند به شهرِ بس کلان در فسانه بشنو از کودکان

*O Sebâ şehri, büyük bir şehirdi
Çocuklara anlatılan kıssalarda duyarsın hani*

کودکان افسانه ها می آورند درج در افسانه شان بس سیر و پند

*Çocuklar masallar anlatırlar
Masallarında çok sırlar ve öğütler var*

هزلها گویند در افسانه ها گنج می جو در همه ویرانه ها

*Alayvari söylenir masallarda
Sen, defineyi viranelerde ara
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2600-2603: 471).*

Hikâye anlatmanın belli amaçları vardır. Bu amaçlar her anlatıcı için farklılık arz edebilir. Fakat anlatının muhatabı olan kişiler için ortak bir nokta vardır ki, o da dinledikleri hikâyelerin onları kendi yaşamlarında belirli konulara dikkat kesilmeye yöneltmesidir. Bu amaçların en

başında, dinleyici ve okuyucuların başkalarının serüvenleri üzerinden kendi hikâyelerinin farkına varmalarını temin etmektir. Mevlânâ'nın poetik olarak tavrını da ortaya koyan aşağıdaki beyitlerinde, bu durum veciz bir şekilde ifade edilir.

ای فسانه گشته و محو از وجود چند افسانه بخوای آرمود

Ey hikâye olmuş ve kendinden geçmiş kişi!

Daha ne kadar hikâye dinleyeceksin?

خندمین تراز تو هیچ افسانه نیست بر لبِ گورِ خرابِ خویش ایست

Senden daha gülünç bir hikâye yoktur

Git de kendi mezarının başında dur

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1709-1710: 1033).

Hayatı İyisi ve Kötüsüyle Tasvir Etmek

İslâm toplumunda geçmişten bugüne, hakikati ifade etmek için hikâye tarzından ve incelikli söyleyişten yararlanmaya özel bir önem verilmektedir. Bu geleneğe mensup edipler, bir taraftan kendilerinden önceki mirastan yararlanırken, diğer taraftan yeni isimlerin müjdecisi olmuştur. Mesela Attâr, “mesnevilerine ustaca yerleştirdiği manzum hikâyeleri ve bunlarda billurlaşan orijinal fikirleriyle Mevlânâ'yı hazırlamış ve az da olsa Türk ve Arap edebiyatlarını etkilemiş” edebî bir karakterdir (Şahinoğlu, 1991: 96).

Hayatın anlamlandırılması yolunda bir ifade biçimi olan hikâye etme geleneği, şark İslâm geleneğine bağlı ediplerin eserlerinde, bugünkü anlamıyla bir sistem dâhilinde düzenlenmemiş biçimiyle görülür (Schimmel, 1999: 41). Bu eserlerin her birinde, yazarların kendine özgü bir sistemi vardır. Hayatın içerisinde kimi hadiseler ayrı ve ayrıntı gibi görünse de, aslında her olay, hayatın diğer kısımlarını anlama ve anlamlandırmada ayrı bir görev ifa eder. Buna benzer biçimde, Şark İslâm edebiyatı eserlerinde yer alan hikâyeler de birbiriyle açık ya da örtük bir bağ içerisinde.

Mesnevi'de yer alan hikâyeler, ait oldukları kaynaklardaki kısalık ve uzunluklarından farklılık arz edebilmektedir. Zira bir anlatıcı olarak Mevlânâ'nın amacı tek başına bu hikâyeleri aktarmak değildir. Bu hikâyeler aslında anlatıcının kendi öğüt ve sözlerini verebilmesi için bir vesiledir. Fakat hikâye, bazen anlatıcının kurgusunun dışında uzayabilmektedir ki, Mevlânâ bu durumu eserinin birçok yerinde, "bu sözün sonu yoktur, biz asıl mevzuya dönelim" şeklinde ifade eder. Mevlânâ'nın hikâye etme tarzı hakkında, Nazif Şahinoğlu'nun aşağıya alınmış olan satırları konuyu etraflı bir biçimde şöyle tasvir etmektedir:

"Şairliğin en büyük meziyetlerinden biri ve belki de birincisi olan çağrışım kabiliyetinin, Mevlânâ'da eşine az rastlanır bir derecede bulunduğu ekseriyet müttefiktir. Üstelik onda sönmek bilmeyen bir aşk, oldukça engin ve derin bir hayal gücü de mevcuttu. O, bu vasıflarıyla bütün bir mâna âleminin mümessili sayılır. Zihninde bahisler bahisleri kovalıyor, bu bahislere uygun hikâyeler, diğer hikâyeleri hatırlatıyor. Sözün devamı bu şekilde uzayıp gidiyor. Bir hikâyeyi anlatırken hikâyedeki bir insan veya bir hayvana söz söyletmeye başlıyor. Fakat derhal söz söyleyen kendisi oluveriyor. Coşunca basit bir hikâye birdenbire canlanıyor, kelimeler sanki ateş ve gözyaşı hâline geliyor. Biraz kendine gelip normalleşince hikâye de sadeliğe dönüşüyor. Bu şekilde hikâye etme tarzı, bir açıklama ve bir ruh tahlili ile biterken, hatta çoğu kez bitmeden yeni bir konuya giriliyor. İlk hikâye yarıda bırakılıp başka bir konuya, bu konuya uygun bir başka hikâyeye geçiliyor. O, hikâye de bitmeden araya bir ruhî tahlil konuyor, derken başka bir hikâye, sonra daha başka bir hikâye zikrediliyor ve ondan sonra ilk hikâyeye dönüşüyor. Bu şekilde onun bir hikâyeye birkaç kere döndüğü, fakat her dönüşte bitirmeyip başka hikâyelere daldığı, ilk sözü ve ilk hikâyeyi neden sonra bitirdiği bir vakıadır" (Şahinoğlu, 2017: 599).

İnsanları iyi, doğru, güzel ve faydalıya eriştirecek davranışların ipuçlarını vermek için canhıraş bir şekilde bu hikâyeden o hikâyeye âdeta koşarcasına şiir söyleyen Mevlânâ, eserinde sadece iyi karakterlerin tasvirini ortaya koymaz. O, kimi durumlarda toplumda beğenilmeyen, kötü

ve çirkin kabul edilen halleri de tasvir eder. Bir anlatıcı olarak onun bu tavrını aşağıdaki beyitler anlamamıza yardımcı olur.

زشتی خط زشتی نقاش نیست بلکه از وی زشت را بنمودنی است

*Resmin çirkin olması, ressamın çirkinliğinden değildir
Aksine onun çirkinin resmini de yaptığını gösterir*

قوت نقاش باشد آنکه او هم تواند زشت کردن هم نکو

*Ressamın gücünü gösterir; o kişinin
Hem kötüyü hem de iyiyi çizbildiğini
(Mevlânâ, III. Defter byt. 1372-1373: 415).*

Mesnevî, içinde barındırdığı hikâyeler bakımından, farklı insanları muhatap almaktadır. Bu eserde çocukların dünyasına hitap eden hikâyeler bulunduğu gibi, sadece dinlemekle ders çıkarılabilecek hikâyelerin yanı sıra, üzerinde düşünülmesi gereken, hatta tekrar tekrar okunması gereken hikâyeler de az değildir. *Mesnevî*'nin hikâyelerini okuyanlar, bu hikâyelerden kendi kavrayış düzeyleri ölçüsünde istifade ederler. Aşağıdaki beyitlerle, Mevlânâ bu durumu ifade eder. Mevlânâ'nın bu ifadeleri sadece kendi eseri için geçerli değildir. Onun beyitleri, aynı zamanda edebî bir eserin nasıl olması gerektiği konusunda bir perspektif de ortaya koyar.

آن چنانش شرح کن اندر کلام که از آن بهره بیابد عقل عام

*Sözle öyle bir şekilde anlat ki
Sıradan insan da ondan faydalansın*

ناطق کامل چو خوان باشی بود خوانش یر هر گونه آش بود

*Söz söyleyen, olgun sofraya sahibine benzer
Onun sofrasında her türlü aş bulunur*

که نماند هیچ مهمان بی نوا هر کسی یابد غذای خود جدا

*Hiçbir konuk azıksız kalmaz
Herkes kendine ayrı bir azık bulur*

همچو قرآن که به معنی هفت تُوست خاص را و عام را مَطعم در اوست

*Tipki Kur'an gibi anlamı yedi katmandır
İleri geleni de, avamdan olanı da ondan doyar
(Mevlânâ, III. Defter byt. 1894-1897: 439-440).*

Kadim dönemlerden bu yana, insanların bir mecliste bulunması ve bu meclisteki sohbetlerden istifade ederek zihinlerindeki sorulara cevap bulması, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu durum kimi zaman anlatılan bir hikâye ve kimi zaman da birlikte okunan bir metin ve silesiyle gerçekleşmektedir. Dinleyici ve okuyucunun anlatıcı ile münasebetinin önemini ortaya koyması bakımından, Mevlânâ'nın aşağıdaki beyitleri dikkatle okunmalıdır. Burada en çok vurgulanan şey, hemdem olma hadisesidir. Bir hikâye ve metin karşısındaki dinleyici kendini tümüyle anlatılana verdiğinde ona yepyeni bir dünyanın pencereleri açılır.

دانه پُر مغز با خاکِ دُرّم خلوتی و صحبتی کرد از کرم

*İçi özle dolu dane, toprakla mest bir halde
Keremiyle hem dem oldu ve konuştu*

خویشتن در خاکِ کَلّی محو کرد تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد

*Kendini toprakta hepten feda etti
Kalmayınca kadar rengi, kokusu kırmızısı sarısı*

از پیس آن محو قبض او نماند پَر گشاد و بسط شد مرگب براند

*Kendini feda ettikten sonra darlık ve keder kalmaz
Açılır kanat, ferah bulur ve sürer atını*

پیش اصلِ خویش چون بی خویش شد رفت صورت جلوه معنیش شد

*Kendi varlığı karşısında kendinden geçince
Şekil gitti ve anlam cilvelenmeye başladı
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2067-2070: 447).*

Mesnevî'de, halk arasında anlatılan ve içerisinde müstehcen unsurlar taşıyan hikâyelerle de karşılaşırız. Bu eserde anlatılan hikâyeler halk hafızasının bir aynası mesabesinde. Mevlânâ'nın bugün tenkitlere konu olan ve "kabak hikâyesi"² olarak da anılan anlatısında kimi ifadeler, Gölpınarlı'nın Türkçe çevirisinde "..."³ biçimde çevirilmiştir. Hikâyenin Farsçasında görüleceği üzere, Mevlânâ hadiseyi tasvir ederken "çekincesiz" bir tavrı takınabilmiştir. Gölpınarlı, Mevlânâ'nın bu tercihini şu ifadelerle açıklar: "Tam bir halk adamı olan Mevlânâ da, halk gibi bu çeşit hikâyeleri, bazı kere anlatmakta hiçbir beis görmemektedir" (Gölpınarlı, 2000: 248). Mevlânâ'nın bu tavrını bugün cinsellik bağlamında anlamamız kolay görünmemekle birlikte, klasik doğru edebiyatında hayatın bir parçası olarak cinselliğin varlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Hayatın kendisini tasvir eden bir eser olarak *Mesnevî*, bütün dönemlerde ve çevrildiği her dilde ilgiyle okunmuştur. Onun bu özelliği, insanı ve hayatı bütün yönleriyle kavramış olmasıyla açıklanabilir. Nihayetinde, *Mesnevî* basit-karmaşık, iyi-kötü, faydalı-zararlı, doğru-yanlış, iman-küfür, varlık-yokluk, kulluk-isyan, hoşgörü-tehdid gibi çok sayıda konu ve duygunun zıddıyla birlikte anlatıma dönüştürüldüğü bir eserdir.

Mevlânâ Celâleddin, bir anlatıcı olarak hayatın her aşamasına dokunur. O, sadece çevresindeki insanlarla değil, diğer canlılarla da manevi bir yakınlık içerisinde. *Şark Kedisi*⁴ başlıklı bir eser de kaleme almış olan Annemarie Schimmel, şairin hayatında önemli bir ayrıntıya işaret eder. Mevlânâ'nın vefatından sonra, kedisi yemeyi reddetmiş ve bir hafta sonra da ölmüştür. Hüdavendigâr'ın kızı onu babasına yakın bir yere defnetmiştir. Nihayet kendisi de şiirlerinde bu sessiz mahlûku insanî davranışlar için örnek olarak tasvir etmemiş midir?" (Schimmel, 1999: 45).

- 2 İlgili konuda bkz. Ahmet Ögke tarafından kaleme alınan "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek) Metaforu", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2007, sayı: 18, ss. 19-41.
- 3 Sözü edilen ve ... şeklinde geçilen kısımlar 1330-1388 arasındaki beyitlerde yer almaktadır.
- 4 Bkz., Annemarie Schimmel, *Şark Kedisi*, Ötüken Yay., Çev.: Senail Özkan, İstanbul 2009.

Sözü Uzatmamak

Söz, insanın kendini ifade etmesinin en önemli aracıdır. Bir kişiyi tanımak için onun sözüne ve sohbetine önem verilir. Klasik edebiyatımızda söz üzerine söylenenler bir araya toplanacak olsa tek başına büyük bir külliyat meydana getirir. Mevlânâ da sözün değeri konusunda anlam yüklü beyitler söylemiştir.

آدمی مخفی است در زیر زبان این زبان پرده است بر درگاه جان

*İnsan, dilinin altında gizlidir
Bu dil, ruh dergâhının önünde perdedir
(Mevlânâ, II. Defter byt. 845: 222).*

Mevlânâ, *Mesnevî*'de birçok kez, “aslında söylenecek olsa çok söz var fakat kısa kesmek gerekir” anlamında konuyu bağlamaya çalışır. Birçok hikâyesinde anlatımını sürdürürken, bir yerde durur ve şu sözü tekrar eder: «این سخن پایان ندارد باز گرد» “Bu sözün sonu yoktur, sen buradan şu hikâyeye dönüver” (*Mevlânâ, II. Defter byt. 863: 223*).

Mevlânâ, hikâye anlatırken satır aralarında birçok sırları dile getirdiğini ifade eder. O, bu sırları ifade ederken bir an kendiliksiz bir hale bürünür fakat sonra uyanır ve bu sırların ehlince anlaşılabilmesini murad ettiğinden, ulu orta her şeyi söze dökmemesi gerektiğini aşağıdaki beytinde olduğu üzere şöyle dile getirir:

تا که در هر گوش نآید این سخن یک همی گویم ز صد سِرِّ لَدُن

*Bu sözü duymasın diye her kulak
Ledün sırrından yüzde birini söylerim
(Mevlânâ, I. Defter byt. 1763: 84).*

Mevlânâ, söz ülkesinde söylenecek çok şeyin olduğunu fakat muhatplarının, onun bu sözlerini kavramakta zorlanacaklarını ve düşüncelerinin olumsuz biçimde değişme kaygısı taşıdığını dile getirilir.

شرح این را گفتمی من از مری / لیک ترسم تا نلغزد خاطری

Bunun açıklamasını yapardım ben, uzunca

Fakat korkarım birinin fikri kayar diye

نکنه ها چون تیغ پولاد است تیز / گر نداری تو سپر تو واپس گریز

İnce sözler keskin bir kılıca benzer

Eğerin yoksa senin, uzak dur o zaman

پیش این الماس بی اسپر میا / کز بریدن تیغ را نبود حیا

Bu elmasın önüne kalkansız gelme

Çünkü kılıç kesmekten utanmaz

زین سبب من تیغ کردم در غلاف / تا که کج خوانی نخواند بر خلاف

Bu sebeple kınına koydum ben kılıcı

Eğri okuyan tersinden okumasın diye

(Mevlânâ, I. Defter byt. 690-693: 35-36).

بس مثال و شرح خواهد این کلام / لیک ترسم تا نلغزد وهم عام

Çok örnek ve açıklama ister bu söz

Fakat halkın vehminin kaymasından korkarım

تا نگردد نیکویی ما بدی / اینکه گفتم هم بُد جز بیخودی

Dönmesin iyiliğimiz kötülüğe

Kendiliksizliğimdendi, bu kadarını söylemem de

(Mevlânâ, II. Defter byt. 840-841: 222).

*Mesnevî'*de sözün uzatılmaması gerektiğini ifade eden beyitler sadece anlatıcının konudan uzaklaşma endişesini dile getirmez. Bunun yanı sıra, Mevlânâ kimi yerlerde anlatmanın ve anlatışın ötesinde manalar bulunduğunu söyleyerek bir anlatım sınırı belirler. Örneğin Hz. Musa ile çoban arasında geçen hikâyede yer alan beyitler bunun açıklaması mesabesinde.

بعد از این گر شرح گویم ابلهی است زآنکه شرح این ورای آگهی است

*Ahmaklık olur, bundan fazla açıklarsam
Bundan öte açıklama anlatım sınırının ötesindedir*

ور بگویم عقلها را بر کند ور نویسم بس قلمها بشکند

*Anlatırsam, akıllar yerinden oynar
Yazarsam kırılır nice kalemler
(Mevlânâ, II. Defter byt. 1775-1776: 261).*

این دراز است و فراوان می شود وآنچه مقصود است پنهان می شود

*Bu konu uzundur ve uzayıp gider
Maksat olan şey gizli kalır
(Mevlânâ, II. Defter byt. 2847: 307).*

گر ز شادی خواجه آگاهت کنم ترسم ای رهرو که بیگاهت کنم

*Efendinin mutluluğunu anlatsam sana
Seni alı korum diye korkarım ey yolcu!
(Mevlânâ, III. Defter byt. 585: 380).*

ما چه خود را در سخن آغشته ایم کز حکایت ما حکایت گشته ایم

*Niçin bu kadar daldık söze?
Hikâye olduk, hikâye ederken
(Mevlânâ, III. Defter byt. 1147: 405).*

Mevlânâ'nın eserinde hem sözün muhataba göre söylenmesi açısından hem de çocuk edebiyatı bağlamında değerlendirilebilecek olan aşağıdaki beyitleri de dikkate değerdir.

چار یا را قدر طاقت بار نه بر ضعیفان قدر قوت کار نه

*Hayvana çekebileceği kadar yük yükle
Zayıflara güçleri kadar iş buyur*

دانه هر مرغ اندازه وی است طعمه هر مرغ انجیری کی است

Her kuşun yemi kendi boyuncadır
Her kuşun bir inciri yutması nasıl mümkün olur?
طفل را گر نان دهی بر جای شیر طفل مسکین را از آن نان مُرده گیر

Çocuğa eğer süt yerine ekmek verirsen
Zavallı yavruyu ölmüş bil, o ekmekle
(Mevlânâ, I. Defter byt. 579-581: 30).

گر بگویم آنچه دارم در درون بس جگرها گردد اندر حال خون

İçimdekileri söylersem eğer
Çok ciğerler yanar kan revan

بس کنم خود زیرکان را این بس است بانگِ دُو کردم اگر در ده کس است

Kısa keseyim, akıllılara bu kadarı yeter
İki kere seslendim, zaten varsa köyde bir kişi
(Mevlânâ, IV. Defter byt. 2770: 701).

Mesnevî iç içe geçmiş hikâyelerden kurulu bir eser olsa da, Mevlânâ'nın amacı sadece hikâye anlatmak değildir. Anlatıcının asıl amacı hakikatin eşiğine varmak ve muhataplarına da bu eşiği işaret etmektir. Mevlânâ, anlatıcı olarak bazen hikâyeye dalmaktan da şikâyet eder, bazen de dinleyicilerin arzulu oldukları bir hikâye yerine kendi iştiağını tercih eder.

قصه ها آغاز کردیم از شتاب ماند بی مَخْلَص درون این کتاب

Hikâyelere başladık alelacele
Kaldı asıl şey özetlenmeden, bu kitapta
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2109: 449).

یادم آمد آن حکایت کان فقیر روز و شب می کرد افغان و نفیر

O hikâyeyi hatırladım, o zavallı fakir
Gece gündüz feryat figan eder
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2306: 458).

Söz söylemenin değeri üzerine sayısız beyitleri bulunan Mevlânâ, eserinde susmanın değerini, söz söylemenin üzerinde görür. Mahlası

در خاموشی گفت ما اظهار شود که ز منع آن میل افزونتر شود
Suskunlukta sözümüz açık hale gelir
Zira onun engellenmesi hâlinde istek daha da artar
(Mevlânâ, VI. Defter byt. 692: 988).

Söz Söylerken Muhatabı Dikkate Almak

Sözün muhataba göre söylenmesi gerektiği düşüncesi şark İslâm edebiyatı eserlerinde üzerinde en çok durulan hususlar arasında yer alır. Bu konuda edipler veciz ifadelerde bulunmuştur. *Mesnevî*'de bu anlamda yer alan beyitlerden aşağıda verilmiş olanlar, ifade edilen meramı anlatmaya yetecek düzeydedir. Mevlânâ, eserinde dinleyicinin hâletirûhiyesini önemsemek gerektiğinin altını özellikle çizer. O, söz söylerken muhatabın arzu ve iştiyakını dikkate alma hususunu farklı benzetmelerle ifade eder. Mevlânâ, söylediği sözler ne kadar doğru ve güzel olursa olsun, söz sahibini tenkit edecek birilerinin olacağını baştan bilmesi gerektiğine işaret eder.

این بیان اکنون چو خر بر یخ بماند چون نشاید بر جهود انجیل خواند

*Bu anlatım, eşeğin çamura saplanması gibi kaldı şimdi
Yahudi'ye İncil okumak olur mu yani?*

کی توان با شیعه گفتن از عمر کی توان بریط زدن در پیش گر

*Şii'ye bahsetmek olur mu Ömer'den hani?
Sağırın önünde çalınır mı tambur yani?*

لیک گر در ده به گوشه یک کس است های و هوایی که بر آوردم بس است

*Lakin varsa köyün bir ucunda bir tek adam
Hay huy etmem yeter de artar bile*

مستحقّ شرح را سنگ و کلوخ ناطقی گردد مشرّح با رُسوخ

Anlatmaya değer kişi için, taş kerpiç bile

Dile gelir apaçık bir şekilde

(Mevlânâ, III. Defter byt. 3200-3203: 498).

هر مُحدّث را خسان بد دل کنند حرفش ار عالی بُود نازل کنند

Söz söyleyene, aşağılık kişiler kötü bakar

Sözleri çok değerli olsa bile değerini alçaltırlar

زآنکه قدرِ مستمع آید نَبَا بر قدِ خواجه بُرد درزی قبا

Dinleyiciye göre söz söylenir hani

Tıpkı terzinin kişiye göre elbise biçmesi gibi

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1240-1241: 1013).

Anlatıcının sözünü söylerken en fazla dikkat etmesi gereken şeylerin başında, muhatabı olan dinleyicinin konumu gelir. Zira söylenen sözün yerini bulması, mesajın doğru ve tam anlaşılabilmesi dinleyen kulağın varlığına bağlıdır. Mevlânâ, bu konuda ilke olarak şu ifadeleri ortaya koymaktadır:

جذبِ سمع است ار کسی را خوش لیبی است گرمی و جِدِّ معلّم از صَبی است

Dinleyenin çekiciliğindedir, söyleyenin güzelliği

Öğreticinin ateşli ve ciddi olması, öğrencindedir

چنگیی را کاو نوازد بیست و چار چون نیابد گوش گردد چنگ بار

Yirmi dört makamda çeng çalan birine

Dinleyen yoksa çaldığı çengi yüküdür

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1656-1657: 1031).

مستمع چون تشنه و جوینده شد واعظ ار مرده بود گوینده شد

Dinleyici susamış ve arayan olursa

Öğüt veren söyler, ölü bile olsa

صد زبان گردد به گفتن گنگ و لال مستمع چون تازه آمد بی ملال

*Dinleyici yeni gelmiş ve dinç olursa
Dilsiz ve lal, konuşmak için yüz dilli kesilir
(Mevlânâ, I. Defter byt. 2379-2380: 112).*

Söz ve Hikâye Karşısında Dinleyicinin Tavrı

Mevlânâ geleneğimizin okuma, yazma ve bilgilenme konusunda ihmal edilmemesi gereken yaklaşımını, bugünün edebiyata bakışından ayrı olarak ifade eder. Onun aşağıda yer alan beyitlerinde, kişinin bir eserden istifade etmesi ilahî takdire bağlanmaktadır.

گر بیابان پُر شود زرّ و نُقود بی رضای حق جوی نتوان ربود

*Eğer çöl altın ve parayla dolu da olsa
Hakkın rızası olmadan bir arpa bile alamazsın*

ور بخوانی صد صُحف بی سکنه ای بی قَدْر یادت نماندنکنه ای

*Yüz kitabı kekelemeden okusan bile
Kader takdir etmemişse, bir nükte bile alamazsın
(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1930-1932: 1043).*

Bilgilenmenin kaynağı, Mevlânâ'nın ifadesiyle sadece kitap okumak değildir. Kişi bir tek kitap okumamış olsa bile, eğer samimi bir şekilde kulluk görevini yerine getirirse, gönül dünyasında kitaplarda olmayan bilgilerin tadını alacaktır.

ور کنی خدمت نخوانی یک کتاب علمهای نادره یابی ز جیب

*Kulluk edersen eğer, bir kitap bile okumamış olsan
Görülmemiş bilgiler kazanırsın, gönül yakasından
(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1933: 1043).*

Mesnevî'nin tamamlanmasından sonra Hatime'sini kaleme alan Mevlânâ'nın oğlu Sultan Vele'd'in aşağıdaki beyitleri de eserin felsefiyle bütünlük içerisinde olması bakımından dikkate değerdir.

شکر کاین نامه به عنوانی رسید گم نشد نقد و به اخوانی رسید

Şükürler olsun, bu kitap tamamlandı

Kaybolup gitmedi peşin olan ve kardeşlere ulaştı

نردبانِ آسمان است این کلام هر که از این بر رود آید به بام

Gökyüzünün merdivendir bu söz

Bununla çıkan kişi, çatıya ulaşır

نه به بام چرخ کان اخضر بود بل به بامی کز فلک برتر بود

Gökyüzünün şu mavi damına değil

Gökten daha yüce olan göğe

(Mevlânâ, IV. Defter byt. 49-51: 1178).

Sonuç

Klasik eserler okudukları her dönemde farklı çağrışımlara elverişlilik arz ederler. Bu özellik, anlatıcıların daha çok sembolik anlatım biçimini tercih etmeleri, mecaz ve metaforlara başvurmalarıyla da ilgilidir. Bu tür metinlerin sadece okuyuculara hitap eden tarafı yoktur. Mevlânâ’nın poetik beyitleri tek başlarına okuduklarında yazar ve okurlar için ayrı bir anlam ifade ederler. Fakat bu beyitleri *Mesnevî*’de geçtikleri hikâyelerle bir bütün olarak okumak, anlama katsayımızı daha da artıracaktır. Nitekim içerisindeki poetik unsurlarla birlikte okunduğunda, Sezai Karakoç’un ifadesiyle, “Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si ve Yunus Emre’nin şiirleri, hiçbir eserin ve hiçbir şiirin varamayacağı bir maneviyat iklimine yükseltebiliyor insanı” (Karakoç, 2000: 67).

Bir sözlü kültür mirası olarak da ifade edebileceğimiz *Mesnevî*’nin hikâyeleri elbette müstakil okunabilme özelliği taşırlar. Fakat Mevlânâ’nın hikâyeler arasında kurduğu açık ve gizli örüntü ve hikâyeleri anlatış sırasında kullandığı benzetmeler ve yaptığı tasvirler metinlere ayrı bir çağrışım kazandırmaktadır. Onun bu çağrışımlar sayesinde anlattığı hikâyeleri kendine özgü bir renge büründürdüğü hatırdan çıkarılmamalıdır.

Bu çalışmada, *Mesnevî*'nin hikâye etmeye dair poetik bütün beyitlerinin ortaya konulduğu elbette iddia edilemez. Fakat baştan sona taranan altı defterde bir edip olarak Mevlânâ'nın edebiyat, şiir, hikâye, anlatıcı, okuyucu ve dinleyici konularında ortaya koyduğu ana ilkeler ifade edilmeye çalışılmıştır.

EXPRESSION IN MASNAWI AS A POETIC ATTITUDE

Abstract

In Mevlana Masnavi, there are a large number of couplets on subjects like the story in the poetical sense , depiction, saying the narrator and the listener's attitude in the face of word . These couplets, which represent a theoretical perspective on storytelling, have good wisdom for today's readers as well as story writers. Mevlana has revealed his own unique approaches on many issues such as the reference to Kelile and Dimne in Mesnevî, taking into account individual differences of listeners and readers, the change of situation of the narrator's spiritual, the purpose to convey the stories of the past , explaining the good and bad sides of life together, the attitude of the listener in the face of the story, taking care not to extend the word, taking into consideration of individual differences of listeners and readers

Keywords: Mevlana, Poetic, Story, Word, Masnawi, Description

Kaynaklar

- Devletşah, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- Fromm, Erich, “Önsöz”, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, A. Reza Arasteh, Çev.: Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2000.
- Gölpınarlı, Abdulbâki, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Kelîle ve Dimne”, *DİA*, c. 25, İstanbul 2002.
- Karakoç, Sezai, *Mevlânâ*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2000.
- Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Mevlânâ, Celâleddin Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-yi Ma’nevî*, Haz.: Mehdî Âzeryezdî (Hürremşâhî), Tahran 1386 hş.
- Müşerref, Meryem, *Costâr-hâyî der Edebiyât-i Talîmî-yi Îrân*, Tahran 1389 hş.
- Nesterova, Svitlana, *Mesnevî’de Örtülü Anlamlar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- Ögke, Ahmet, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde “Har (Eşek) Metaforu”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2007, sayı: 18, ss. 19-41.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, Çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- Schimmel, Annemarie, *Şark Kedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Attâr, Feridüddin”, *DİA*, c. IV, İstanbul 1991.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Mesnevî”, *M. Nazif Şahinoğlu, Makaleler ve Hatıralar*, Haz. Hasan Çiftçi, Mehmet Atalay, Beyan Yayınları, İstanbul 2017.
- Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Nakd-i Edebî*, I, Tahran 1361 hş.